

Psikolojik Danışman Adaylarına Göre Etkili Psikolojik Danışmanın Özellikleri ve Psikolojik Danışman Eğitiminin Etkisi

Prof. Dr. Fidan Korkut Owen¹
Doç. Dr. Meliha Tuzgöl Dost^{2*}

Geliş tarihi: 28.04.2020
Kabul tarihi: 10.06.2020

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 8 Sayfa: 259-274
Yıl: 2020 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 08%

Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

¹Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye,
fidan.korkut@es.bau.edu.tr,
ORCID ID 0000 0003 0144 1521

²Hacettepe Üniversitesi, Türkiye,
mtuzgoldost@gmail.com,
ORCID ID 0000 0001 7852 6633

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu araştırmanın amacı psikolojik danışman adaylarının etkili bir psikolojik danışmanın özelliklerine, psikolojik danışman eğitiminin onlarda yarattığı değişikliklere ve psikolojik danışman eğitiminin nasıl daha etkili olabileceğine ilişkin görüşlerinin ortaya konmasıdır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada iki devlet üniversitesindeki 169 (% 86) kadın ve 27 (%14) erkek olmak üzere toplam 196 psikolojik danışma ve rehberlik lisans öğrencisinden açık uçlu sorular aracılığı ile veri toplanmıştır. Toplanan veriler içerik analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre psikolojik danışman adayları, iyi bir psikolojik danışmanda olması gereken özellikleri iyi iletişim becerilerine ve iyi bir iletişim için gerekli koşullara sahip olma; insanlarla olmayı ve onlara yardım etmeyi isteme; öz farkındalık ve psikolojik olarak sağlıklı olma; farklılıklara/yeniliklere açıklık ve yansızlık; profesyonel tavır ile etik ve yaşama karşı tavır olarak belirtmişlerdir. Psikolojik danışman eğitiminin onlarda yarattığı farklılıkları kendilerini daha fazla tanıma ve değiştirme, başkalarını daha iyi tanıma ve anlama ile iyi iletişim kurmaya başlama gibi profesyonel özelliklerin artışı olarak özetlemektedirler. Psikolojik danışman eğitiminin daha etkili olması için yaptıkları önerilerin ise uygulama derslerinin ve süpervizyonun artırılmasına; sınıfların ve derslerin sayısı, dönem ve işlemlerinin düzenlenmesine ve öğretim üyeleri ile öğrenci ilişkilerinin artırılmasına yönelik olduğu görülmektedir. Bulgular alanyazına dayalı olarak tartışılmış ve bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik danışman adayı, etkili psikolojik danışman özellikleri, psikolojik danışman eğitimi programlarının etkililiği

Psychological Counselor Candidates Opinions about Effective Psychological Counselors and Effectiveness of Psychological Counselor Education

Prof. Dr. Fidan Korkut Owen¹
Assoc. Prof. Dr. Meliha Tuzgöl Dost^{2*}

First received: 28.04.2020
Accepted: 10.06.2020

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 8 **Pages:** 259-274
Year: 2020 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 08%

¹Bahçeşehir University, Turkey,
fidan.korkut@es.bau.edu.tr,
ORCID ID 0000 0003 0144 1521

²Hacettepe University, Turkey,
mtuzgoldost@gmail.com,
ORCID ID 0000 0001 7852 6633

* Corresponding Author

ABSTRACT

Purpose of this study is to investigate the views of psychological counselor candidates, on the characteristics of effective psychological counselor, changes that their psychological counseling education has made in them, and in their opinion, how psychological counseling education should be. The study was conducted in qualitative research method, and data was collected via three open-ended questions from a total of 196 undergraduate students 169 female (86%) and 27 male (14%) of Psychological Counseling and Guidance programs from two state universities. Data obtained were analyzed by content analysis. According to the findings, psychological counselor candidates indicated that the characteristics an effective psychological counselor should have are having good communication skills and having the necessary conditions for good communication; willing to be with people and to help them; self-awareness and resilient; objectivity and openness to new things; professional attitude, ethics, and attitude towards life. Participants summarized the changes that they experienced due to their education as the increase of personal qualities such as knowing one's self more and changing it, knowing others better and understanding them better, and some professional qualities as starting to have better communication. For a more effective psychological counseling education, psychological counselor candidates suggested that increasing practicum classes and supervision, rearranging the courses and years in terms of number, term, and methodology, and improving the academic staff-student relations. Findings were discussed according to literature.

Keywords: Psychological counselor candidates, effective psychological counselors characteristics, effectiveness of psychological counseling programs

GİRİŞ

Psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) eğitiminde psikolojik danışman adaylarının sadece akademik gelişmelerinin değil akademik olmayan bazı özelliklerinin de dikkate alınmasının gerekliliği (Rogers 1961; Johnson, Shertzer, Linden ve Stone, 1967) uzun zamandır vurgulanmaktadır. Akademik olmayan özelliklerin tanımlanmasında kullanılan kavramlardan birisi mesleğe ilişkin kişisel eğilim (professional disposition) kavramıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) psikolojik danışman eğitimi lisansüstü düzeyde verilmektedir ve programların isminde rehberlik yer almamaktadır. Bazı psikolojik danışma programları, öğrenci seçerken, onları akademik olan ve olmayan özellikleri açısından bazı değerlendirmelerden geçirmektedirler (Brown-Rice ve Furr, 2016; McCaughan ve Hill, 2015; McKee, 2010; Swank, 2010). Akos, Wasik, McDonald, Soler ve Lys (2019) psikolojik danışma programlarının öğrenci seçerken kullandıkları değerlendirme yolları arasında akademik transkriptlere, Türkiye'deki Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı benzeri bir sınava göre aldıkları GRE puanlarına bakmanın ve görüşme yapmanın yanı sıra adayların mesleğe ilişkin kişisel eğilimlerinin de yer aldığını belirtmektedirler. Psikolojik danışman eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğine ilişkin standartları belirleyen Psikolojik Danışma ve İlgili Eğitim Kurumlarının Akreditasyonu Kurulu (Council for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs - CACREP), akademik özelliklerin dışındaki özellikleri mesleğe ilişkin kişilik eğilimi olarak ele almaktadır (CACREP, 2015). Kurul, mesleğe ilişkin kişilik eğilimini psikolojik danışmanın profesyonel gelişimini, danışanları ve meslektaşları ile etkileşimini etkileyen özellikleri, adanmışlıkları, değerleri, kişilerarası işlevleri ve davranışları olarak tanımlanmaktadır (CACREP, 2015).

Bu özelliklerin neler olduğu konusunda fikir birliği olmasa da ortaklıkları olan bir dizi grupta bulunmaktadır. Ulusal Okul Psikologları Derneği bu özellikleri bireysel ayrılıklara saygı, etkili kişilerarası ilişkiler, etik sorumluluk, uyum gösterme, girişimci ve güvenilir olma (National Association of School Psychologists, 2009); Spurgeon, Gibbons ve Cochran (2012) ise bağlılık/sorumluluk, açıklık, saygı, dürüstlük ve öz farkındalık biçiminde özetlemektedirler. McAdams, Foster ve Ward (2007) tarafından hazırlanan uzun listedeki özelliklerden bazıları şunlardır: Yeni fikirlere açık olma, diğerleriyle işbirliği yapma, esneklik, geri bildirimleri kabul etme ve kullanmaya istekli olma, diğerleri üzerinde bıraktığı etkinin farkında olma, çatışmayla başa çıkabilme, kişisel sorumlulukları kabul edebilme, duyguları etkili ve uygun olarak ifade etme, girişimci ve güdülenmiş olma, etik ve yasal konulara dikkat etme. Psikolojik danışman eğitimcilerine göre psikolojik danışman adaylarından beklenen mesleğe ilişkin kişisel eğilimler arasında dürüstlük, iletişime açıklık, öz farkındalık, empatik anlayış, esneklik, yardım etmeye gönüllü olma gibi özellikler yer almaktadır (Korkut-Owen, Tuzgöl-Dost ve Bugay, 2014). Miller ve arkadaşları (2019) psikolojik danışmanların mesleğe ilişkin kişisel eğilimlerinin bilişsel etmenler, kişisel özellikler, ilişkilere yönelik yeterlilikler ve değer yönelimlerini içeren kişisel ve profesyonel işlevlerle ilgili alanları kapsadığını ve bu alanların birbiriyle ilişkili ancak bağımsız olan dokuz özellikte açıklanabildiğini belirtmektedirler: Bilişsel, etik/yasal, kişilerarası, kişisel iyilik hali, kişisel-profesyonel sınırlar, profesyonellik, kendini kontrol etme ve mesleğe uygunluk. Görüldüğü gibi farklı çalışmalarda mesleğe ilişkin kişisel eğilimlerle ilgili sunulan listelerde bazı ortaklıkların yanı sıra farklılıklara da rastlanmaktadır. Psikolojik danışman eğitimi sonunda öğrencilerin iyi psikolojik danışmanlar olabilmeleri için alana ilişkin bilgi ve becerileri kazanmalarının yanı sıra mesleğe ilişkin kişisel eğilimlerinin de gelişmesi ve zenginleşmesi gerekmektedir. Mesleğe ilişkin kişisel eğilimlerin öğretilbilir ve değiştirilebilir olmaları (Knopp ve Smith, 2005) nedeniyle, psikolojik danışman eğitiminin psikolojik danışman adaylarında bu konuda farklılık yaratması beklenmektedir. Psikolojik danışman adaylarının bu özelliklerle ilgili farkındalıklarının neler olduğunun belirlenmesi önemli görünmektedir. Psikolojik danışman adayları, farklı derslerde etkili/iyi bir psikolojik danışmanın özelliklerinin neler olması gerektiğine ilişkin bazı bilgileri öğrenebilmektedirler. Yine de hangi özelliklerin daha önemli olabileceğine ilişkin neler düşündüklerinin belirlenmesi onların etkili/iyi bir psikolojik danışmanın özelliklerini nasıl gördüklerini gösterebilir. Bu da nasıl daha etkili/iyi bir psikolojik danışman olabileceklerine ilişkin çabalamaları konusunda güdüleyici olabilir. Psikolojik danışman eğitimi programındaki yüksek lisans öğrencileriyle yaptığı çalışmada Mancillas (2006) etkili bir psikolojik danışma sürecinin göstergesi olan en önemli özelliklerin iyi dinleme becerileri (% 12.5),

empati/kabul/anlayış gösterme (% 12), yargılayıcı olmama/nesnellik/açık fikirli olma (% 6.1), sıcaklık/düşünceli olma/destekleyici olma (% 5.9), dikkatli olma, (% 3.4%), dürüst/güvenilir olma (% 3.2%) ve sabırlılık (% 2.3) olarak belirtildiğini bulmuştur. Bu özellikler bir yanıyla etkili psikolojik danışmanın özelliklerine benzerlik göstermektedir.

Psikolojik danışman eğitiminin psikolojik danışman adaylarını sadece akademik açıdan değil akademik olmayan bazı özellikler açısından da değiştirmesi beklendiği göz önüne alındığında bu değişimin gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya koymak gerekmektedir. Bunun yollarından birisi psikolojik danışman adaylarının eğitimleri boyunca kendilerinde kişisel anlamda ne tür farklar olduğunu düşündüklerinin sormak olarak görünmektedir. Psikolojik danışman adaylarının, aldıkları eğitim süresince eğer değiştiklerini düşünüyorlarsa hangi özellikler açısından değiştiklerini ortaya koymanın psikolojik danışman eğitiminin etkililiği ile ilgili fikirlerini belirleyeceği ve bunun da psikolojik danışman eğitimi düzenlemeye ipucu sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu bulguların verilen eğitimin etkililiğini değerlendirmede izleme çalışması olarak da rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Psikolojik danışman eğitiminin, amaçlandığı gibi akademik olarak öğretilen bazı becerilerde ve bu becerileri kullanmaya yönelik özyeterlik duygusunda fark yarattığını gösteren araştırma sonuçları bulunmaktadır. Yapılan bir çalışmada son sınıf öğrencilerinin yardım becerilerini kullanma, oturma yönetme ve zor danışmanlarla çalışma öz-yeterlik inançlarının ve yetkinlik beklentilerinin birinci sınıftakilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Öztürk, 2014). Kararımak ve Güloğlu, (2011) psikolojik danışman eğitimi alan birinci ve üçüncü sınıfların empatik becerilerinin üçüncü sınıflar lehine daha fazla olduğunu saptamışlardır. Diğer çalışmada ise Aladağ, Yaka ve Koç (2014) psikolojik danışma becerileri eğitiminin, psikolojik danışman adaylarının mesleki yeterliliklerini artırdığı ve mesleki kimliklerinin gelişmesini sağladığını bulmuşlardır. Özetlenen bu çalışmalar verilen eğitimin fark yarattığını göstermektedir. Öte yandan çalışılan özellikler daha çok akademik olarak kazandırılmaya çalışılan bilgi ve becerilere yöneliktir. Verilen eğitimin akademik olmayan özelliklerde de, başka deyişle mesleğe ilişkin kişisel eğilimlerde de fark yaratıp yaratmadığına ilişkin bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Ayrıca PDR eğitiminin daha çok değişiklik yaratabilmesi psikolojik danışman adaylarının PDR eğitiminin nasıl olmasını dilediklerini belirlemek programları daha etkili olmaları için gözden geçirirken ipucu sağlaması nedeniyle önemli görünmektedir. Sander, Stevenson, King ve Coates (2000), alınan eğitimlerle ilgili öğrencilerin düşüncelerinin dikkate alınmasının önemli olduğuna dikkat çekmektedirler. Bulguların, psikolojik danışman adaylarının aldıkları eğitimden ne kadar memnun oldukları, kendilerinde daha fazla değişim yaratması için eğitimin nasıl olması gerektiğini düşündükleri gibi konuları ortaya koyabileceği düşünülmektedir. Psikolojik danışman adaylarıyla yapılan bir çalışmada katılımcıların psikolojik danışman eğitimi programlarında uygulama derslerinin ve süpervizyon hizmetlerinin artırılmasına yönelik isteklerinin olduğu bulunmuştur (Demirtaş-Zorbaş ve Ulaş, 2014). Korkut-Owen, Acar, Haskan-Avcı ve Kızıldağ (2013) tarafından PDR programlarından mezunlarla yapılan çalışmada, PDR programlarının zayıf yanlarının uygulama derslerinin azlığı, öğretilenlerin alanda uygulanabilirliğin zorluğu ve verilen süpervizyonun yetersizliği olarak değerlendirildiği görülmektedir. Foss-Kelly ve Protivnak (2017), PDR yüksek lisans öğrencilerinin psikolojik danışman eğitime ilişkin görüşleri arasında eğitim ile uygulama yaşamının uyumadığı, yeterince mentörlük ve süpervizyon sağlanmadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Yurt içindeki ve yurt dışındaki çalışmaların sonuçları psikolojik danışman eğitiminin daha iyi olması için uygulamalara ve süpervizyonun önemine dikkat çekmektedir.

Özetlenen çalışmalar çerçevesinde bakıldığında psikolojik danışman adaylarının alana ilişkin görüşlerinin ortaya konması anlamlı görünmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı psikolojik danışman adaylarının,

- Etkili bir psikolojik danışmanın hangi özelliklere sahip olması gerektiğini,

- PDR eğitiminin onlarda kişisel ve psikolojik danışman adayı olarak hangi yönde, ne kadar değişiklik yarattığını,
- PDR eğitiminin onlarda kişisel ve psikolojik danışman adayı olarak daha çok değişiklik yaratabilmesi için nasıl olması gerektiğini düşündüklerini belirlemektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada psikolojik danışman adaylarının görüşlerini incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle göre katılımcılardan açık uçlu sorular aracılığı ile (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.40) veri toplanabilmektedir. Böylece betimsel veri toplanarak verilerde yer alan örüntüler ortaya çıkarılabilmektedir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu iki devlet üniversitesindeki 169 kadın (% 86) ve 27 (% 14) erkek olmak üzere toplam 196 PDR lisans programı öğrencisinden oluşmaktadır. Sınıf dağılımı açısından gruptaki 99 öğrenci üçüncü (% 50.5) ve 97 öğrenci ise dördüncü sınıftadır (% 49.5). Araştırma kapsamına son iki sınıftaki öğrencilerin alınmalarının nedeni, onların kuramsal alan derslerinin çoğunu almaları, bazı uygulama derslerini tamamlamaları ve gözlemleri sonucu araştırma sorularını daha iyi değerlendirebilecekleri düşüncesidir.

Veri Toplama Aracı

Veriler, katılımcıların cinsiyetleri, sınıflarına ilişkin soruların yanı sıra üç araştırma sorusunu barındıran bir form aracılığı ile elde edilmiştir. Formda yer alan sorular hazırlanırken alan yazın taraması sonucunda karar verilen ve araştırmada yanıt aranan sorular dikkate alınmıştır. Bu sorular şunlardır: “(1) Sizce iyi bir psikolojik danışmanın özelliklerinin neler olması gerekir? (2) Şu ana dek aldığınız dersleri düşünerek PDR lisans eğitiminin sizde kişisel ve psikolojik danışman adayı olarak hangi yönde, ne kadar değişiklik yarattığını düşünüyorsunuz? (3) PDR lisans eğitiminin sizi psikolojik danışman olarak geliştirmede daha etkili olabilmesi için nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz?”.

Veri Toplama Süreci

Veriler, 2018-2019 Bahar döneminde ilgili üniversitelerin PDR öğretim elemanlarından izin alınarak, girilen derslerde gönüllü öğrencilerden elde edilmiştir. Öğrencilere araştırma anket sorularının bulunduğu kişisel bilgi formları dağıtılarak, kendilerine araştırmanın amacı açıklanmış; katılımın gönüllü olacağı, yanıtlarının sadece araştırma kapsamında kullanılacağı ve gizli tutulacağı belirtilmiştir. Katılımcıların yanıtlarını yazmaları yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

Veri Analizi

İçerik analizi ile değerlendirilen veri setini araştırmacılar önce bağımsız olarak okumuş, anlamlı olan her ifadeye kodlar vermişlerdir. Kodlarla ilgili listeler oluşturulduktan sonra araştırmacılar oluşturdukları kod listelerini karşılaştırarak ortak bir kod listesine ulaşmışlardır. Bu kodlamaya dayalı olarak önce kategoriler ardından temalar oluşturan araştırmacılar ortaklık sağlamak amacıyla yeniden bu çalışmalarını karşılaştırmışlardır. Veriler tümevarımcı analiz tekniğiyle kodlanmıştır. Tümevarımcı analizde kodlamalar, verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılmaktadır. Kodlamanın ardından, ilişkili kodlardan kategoriler ve temalar oluşturulmaktadır (Sherman ve Webb, 1997; Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.227). Bu araştırmada toplanan nitel verilerde saptanan temalardaki sözcükler analiz birimi olarak ele alındığı için sözcüklerin kullanılma sıklığına bakılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.244). Çalışmanın geçerliğini sağlayabilmek için çalışma grubundakilerin alıntılarında doğrudan örnekler sunulmuştur. Bunun yanı sıra iç geçerliği sağlayabilmek için ortaya çıkan kavramların anlamlı bir örüntü oluşturup oluşturmadığına ve önceden oluşturulan kuramsal çerçeveye uygunluğuna; dış geçerlik için ise araştırma sonuçlarının, araştırmanın sorularıyla tutarlılığı,

başka araştırmalarla test edilip edilemeyeceği gibi koşullara da bakılmıştır. Araştırma sonuçlarının inanılabilirliği açısından verilerin güvenilirliği için alınan önlemlerden ilki araştırmacıların verileri önce bağımsız olarak değerlendirmeleridir. Bu çalışmada bağımsız değerlendirme dışında diğer bir önlem olarak araştırmanın sonuçlarının verilerle uyumluluğu da incelenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

BULGULAR

Bulgular araştırma sorularının sırasına göre sunulmuştur. O nedenle ilk başlık etkili bir psikolojik danışman özellikleri, ikincisi PDR eğitiminin etkisi ve son soru ise PDR eğitiminin daha etkili olması için yapılan öneriler ile ilgilidir.

Etkili Bir Psikolojik Danışmanın Özelliklerine İlişkin Bulgular

Psikolojik danışman adaylarının etkili bir psikolojik danışmanın hangi özelliklere sahip olması gerektiğini düşündükleri ile ilgili soruya yazdıkları sıfatların toplam frekansının (f=746) olduğu görülmüştür. Araştırmacılar sıfatlarla ilgili bağımsız kategorileme/gruplama çalışma yaptıktan sonra, çalışmalarını karşılaştırmışlardır. Sonunda hemfikir oldukları gruplamanın altı temada toplanabileceği konusunda uzlaşmışlardır. Bu temalar “iyi iletişim becerilerine ve iyi iletişim için gerekli koşullara sahip olma (f=282); insanlarla olmayı ve onlara yardım etmeyi isteme (f=240); öz farkındalık ve psikolojik olarak sağlıklı olma (f=101); farklılıklara/yeniliklere açıklık ve yansızlık (f=89); profesyonel tavır ve etik (f=86) ve yaşama karşı tavır (f=48)” olarak adlandırılmıştır.

İyi iletişim becerilerine iyi iletişim için gerekli koşullara sahip olmaya ilişkin yazılan özelliklerden bazılarını örnek olarak verilebilecek cümle şunlardır: K17 “ İyi bir dinleyici, empati kurabilen, karşısındakinin duygu, düşüncelerini anlayan ve iyi ifade edebilen...”. K28 “ İyi bir dinleyici. İlk ilişki kurulduğunda bile karşı tarafı rahat hissettiren. Koşulsuz kabul ve saygı düzeyi yüksek.”. K36 “ Koşulsuz saygı ve kabul. Empatik anlayış. Kişilerarası ilişkilerde iyi. Etkili iletişim becerileri.”. K68 “Etkin dinlemek en önemli gereksinim bence, karşısındakine anlaşıldığını hissettirebilmek adına. Sonrasında empatik tepkiler verebilmek. Koşulsuz kabul ve saygı da bir diğer özellik.”. K74 “ İyi bir dinleyici olmalı. Eşit düzeyde olduğunu hissettirmeli danışana. Danışanı olduğu gibi kabul etmeli.”. K100 “ İyi bir iletişim kurma gücüne sahip olmalıyız. Diğerlerini daha çok anlamaya çalışmalıyız (empati). Eleştirel değil kabul edici olmalıyız ki danışanlarımız kendini aşsın.”. K134 “ Karşıdaki insanı dinleyebilen, anlayabilen. Onun sözlü-sözsüz tüm mesajları alıp ne demek istediğini anlayabilen.”. K141 “ Empati becerisi ve iletişim becerisi gelişmiş, herkesi olduğu gibi kabul edebilen.”. K168 “ İyi bir dinleyici ve empatik bir anlayışa sahip olmalıdır. İnsanları koşulsuz kabul edebilmelidir. Sözel ve sözel olmayan dili anlayabilmeli ve etkili kullanabilmelidir.” .

İnsanlarla olmayı ve onlara yardım etmeye istemeye ilişkin yazılan özelliklerden bazılarını örnek olarak verilebilecek cümle şunlardır: K7 “ Bence en önemlisi insanları sevmesi, insanlara değer vermesi, anlayışlı ve yardımsever olması gerekir.” K19 “ İnsanları anlama ve yardım etme yönünde istekli olmalıdır.” K71 “ İnsanlara sadece insan olduğu için saygı ve sevgi duymalı, yardım konusunda herkese açık olmalıdır.” K96 “ İnsanlara yardım etmeyi seven özelliklere sahip olmalıdır.” K116 “ İnsanlara yardım etmekten keyif alıyor olması gerekir.”. K128 “ İnsanların mutluluğuyla gerçekten ilgilenmelidir.”. K152 “ Yardım etme motivasyonu yüksek olmalıdır.”. K178 “ Öncelikle gerçekten yardıma muhtaç birine yardım etmeye istekli, samimi ve dürüst olmalı.”

Öz farkındalık ve psikolojik olarak sağlıklı olmaya ilişkin yazılan özelliklerden bazılarını örnek olarak verilebilecek cümle şunlardır: K5 “Bence iyi bir PD duygularını kontrol altına alabilmeli, duygularına hakim olabilmeli, kişisel farkındalığı olmalı. Her danışana yardımım olacak diye akıldışı inançları olmamalı.” K30 “ Danışanların ruh sağlığının yanında kendi ruh sağlığını da iyileştirmek için çaba sarf eden biri olmalı.” K57 “ Kendini tanıyan, eksik ve yeterli yönlerinin farkında olan.” K77 “ Öncelikle kendisinin zayıf ve güçlü yönlerinin farkında olan.” K160 “Kendi kişilik özelliklerinin ve problemlerinin farkında olması problemlerini çözmeye, gelişmeye ve değişmeye açık olması gerekir”. K173 “ Ruhsal anlamda iyi ve sağlıklı olmalı”.

Farklılıklara/yeniliklere açıklık ve yansızlığa ilişkin yazılan özelliklerden bazılarını örnek olarak verilebilecek cümle şunlardır: K11 “ *Farklılıklara saygı, yeni fikirlere açık, eleştiriye açık kültürel farklılıklara (cinsiyet, cinsel yönelim, ırk, din, statü vb.) duyarlı.*” K20 “*İnsana insan olduğu için değer vermesi gerekir temelde. Farklılıkları değerli bulmalı ve yargılamamalı.*”. K122 “*Değişim ve yeniliklere açık olmalıdır. Kültürel farklılıklara özen göstermelidir.*” K162 “*Farklılıklara karşı duyarlı, saygılı, ..*” K182 “*Farklılıklara açık, hoşgörü sahibi, tarafsız...*”

Profesyonel tavır ve etiğe ilişkin yazılan özelliklerden bazılarını örnek olarak verilebilecek cümle şunlardır: K12 “*Kültüre duyarlı, sınırlılıklarının farkında, çalışkan, etik ve sorumluluklarının farkında olan biri olması gerekir.*” K32 “*Danışanın problemini kavrama ve onu çözmesinde yeterli derecede bilgi ve beceri sahibi olmalı.*” K85 “*Karşılaştığı durumlara sağduyulu ve profesyonel olarak yaklaşabilmek.*” K93 “*Öncelikle mesleği gerçekten isteyerek icra etmesi gerektiğini düşünüyorum.*” K171 “*Mesleki yeterliliğinin olması.*” K 177 “*Meslek kodlarını ve gerekliliklerini iyi bilmeli.*”

Yaşama karşı tavra ilişkin yazılan özelliklerden bazılarını örnek olarak verilebilecek cümle şunlardır: K46 “*Merhametli, araştırmacı, aktif, mizahi kişiliği olan bir psikolojik danışman olmalı.*” K59 “*İyi bir psikolojik danışman naif bir yüreğe sahip olmalıdır. Yaşamı sevmeli, pozitif olmalı, birçok yaşantıya açık olmalı ve değişime hazır olmalıdır.*” K65 “*İyi bir psikolojik danışman kendini sadece derslerde değil sosyal hayattaki ilişkilerle geliştirmeli ve çok yönlü olmalıdır.*” K108 “*Enerjik, hayata bağlı, yaratıcı, yapıcı.*” K163 “*Pozitif, güleç, insan canlısı.*”

Psikolojik danışman adaylarının iyi bir psikolojik danışmanda olması gerektiğini düşündükleri özelliklerle ilgili bulgular, katılımcıların zengin bir liste sağladığını göstermektedir. Aşağıda katılımcıların etkili psikolojik danışman olabilmek yolunda psikolojik danışman eğitiminin onlarda yarattığı değişikliklere ilişkin algılarına yönelik bulgular verilmiştir.

PDR Eğitiminin Etkisine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci sorusu psikolojik danışman adaylarının PDR eğitiminin onlarda kişisel ve psikolojik danışman adayı olarak hangi yönde, ne kadar değişiklik yarattığını düşündükleri ile ilgilidir. Verilen yanıtlara göre katılımcılardan altısı alınan eğitimin yeterince fark yaratmadığına ilişkin ifadeler kullanmışlardır. Bu altı öğrenciden sadece birisi eğitimin hiç fark yaratmadığını belirtmiştir. Katılımcının ifadesi şu şekildedir. K138 “*Hiçbir değişiklik yarattığını düşünmüyorum*”. Alınan eğitim fazla değişiklik yaratmadığını belirten öğrencilerin örnek cümleleri şunlardır: K10 “*Aldığım lisans derslerinin çok büyük değişiklik yarattığını söylemem zor ama derslere ek olarak okuduğum kitaplar, sosyal etkileşimlerimle beraber özgüvenli atılan, sevecen biri oldum. Biraz azim kaybettim ama bu kaybı sindirmeye çalışan biri oldum.*” K18 “*İyi ve kötü yönde değişiklikler oldu. Hem kendi davranışlarıma hem başkalarının davranışlarına aşırı dikkat etmeye başladım. Bu da beni mutsuz edebiliyor. Kendimle ilgili aşırı düşünüyorum. Nasıl yürüdüğüme odaklanmaktan yürümeyi unutmak gibi bir şey.*” K127 “*İyi yönde farklılık yapmadı. Ne olmamam gerektiğini gösterdi de ne olacağımı ilişkin fikrim yok.*” K192 “*Aşırı fark yaratmadı. Biraz saygımı artırdı*”. Bu altı öğrenciden sadece birisinin son sınıf öğrencisi olması anlamlıdır. Kalan 190 kişinin psikolojik danışman eğitiminin onlarda ne tür değişiklikler yarattıklarına ilişkin verdikleri yanıtlara (f=371) bakıldığında, yanıtların üç temada toplanabileceği görülmüştür. Bu temalar “kendini tanıma ve değiştirmeye ilgili farkındalıklar” (f=146), “başkalarını tanıma ve anlamayla” ilgili (f=126) ve “iyi iletişim kurmaya başlamak gibi profesyonel yanın güçlenmesidir” (f=99).

Kendini tanıma ve değiştirmeye ilgili farkındalıklarla ilgili olarak alt kategorilerden biri “kendini daha iyi tanıma”, farkındalıkların artmasıyla ilgili diğer alt kategori ise, “kendini değiştirmeyi, duygularını kontrol etmeyi öğrenmekle” ilgilidir. Bu konuda verilebilecek örnek cümleler şunlardır: K9 “*PDR’den önceki ben ile sonraki ben arasında gerçekten çok fark olduğunu düşünüyorum. Fevri ve çabuk öfkelenen bir insandım. Fakat şimdi öfkemi kontrol edebiliyorum*”. K27 “*Kendimi keşfetmemi sağladı. Beklediğimden farklı biri oldum. Yani özetle kim olduğumu öğrenme yolunda ilerlememi sağladı.*” K57 “*Kişisel olarak kendime olan*

farkındalığının artmasında bana büyük ölçüde yarar sağladığımı düşünüyorum. Mesleki olarak ise nitelikte bir danışman olabilmem açısından beni oldukça geliştirdiğini de düşünüyorum.” K65 “*Lisans eğitimim boyunca kendimi daha iyi tanımaya başladım. Kendimle ilgili ve genel olarak yaşamla ilgili bir farkındalık kazandım”.* K68 “*Kendimi sorgulayabiliyorum. Bilişsel çarpıtmalarımın farkına vararak hareket edebiliyorum.”* K75 “*Kendime ve geçmiş yaşantılarıma yönelik farkındalığının arttığını düşünüyorum. Ancak değişimin ve farkındalığın beraberinde getirdiği acıyı da fazlasıyla hissediyorum.”* K142 “*Öncelikle kendime yönelik farkındalığının artmasına yardımcı oldu. İnsanlar arası ilişkilerde daha anlayışlı, daha empatik, daha kendimden emin olmama fayda sağladığı için daha iyi ve mutlu hissetmeme neden oldu.”* K148 “*Öncelikle kendimde anlam veremediğim, çözemediğim şeylerle karşılaştığımda bana dokunduğunu hissediyorum.”* K153 “*Duygularımı kontrol etmemi, kendimi ifade edebilmemi, tahammülümün artmasını sağladı.”.*

Başkalarını tanıma ve anlamaya ilgili başkalarını anlamamanın ve onlarla olma isteğinin artması esnek ve hoşgörülü olmaya başlanması ve önyargıların azalmaya başlaması ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Başkalarını anlamamanın artması konusunda verilebilecek örnek cümleler şunlardır: K1 “*İnsanları daha kolay anlamama sağladı. Önyargılarımın çoğunu kırdım diyebilirim.”* K11 “*İnsanların davranışları hakkında daha iyimser bakış açısına sahip olmaya başladım. Kalıp yargı ve ön yargılarla düşünmektense daha sorgulayıcı, mantıklı, duygusal çerçevede düşünmeye başladım. Daha toleranslı olmaya başladım.”* K19 “*Nerdeyse bambaşka bir insana dönüştüm. İnsanlara karşı daha az önyargılıyım. Kalıp yargılarım öncesine göre daha az.”* K21 “*İnsanları dinleme ve anlama isteğimi/becerimi artırdı. Sosyalleştim. İnsanlara ve aileye daha çok önem vermeye başladım.”* K24 “*Psikolojik danışman adayı olarak terapötik becerileri kazanmama ve insanlara bilinçli yaklaşmama katkı sağladı.”* K37 “*Önyargılarımın farkında olma konusunda çok şey kattığını düşünüyorum.”* K79 “*Bu bölümü seçme sebebim daha çok kişisel ihtiyaçlarım içindi ama aldığım eğitim sayesinde aslında insanlara yardım etme isteğimin de bu bölümü seçmemde etkili olduğunu düşünüyorum.”* K113 “*Başka kendime daha sonra da insanlara bakış açımı değiştirdiğini düşünüyorum. İnsanlara karşı etiketleme yapmamayı öğrendim.”* K139 “*İletişim kurma ve insanları anlama konusundaki bilgi becerim ve yeterliliğim arttı. İnsanların yaşadıkları olaylarda başlarına gelenleri ve yaşadıklarını daha anlayışla karşılıyorum artık.”* K168 “*Bu bölüm kendimi ve diğer insanları daha iyi anlamama sağladı.”* K100 “*Kendimi ve diğer insanları daha iyi anlamama yardımcı oldu. Önyargılarımı azaltmamda da büyük etkisi oldu.”* K105 “*Farklılıklara tolerans düzeyim yükseldi.”.*

Profesyonel yanın gelişmesinde iyi iletişim kurmaya başlamak, daha kolay sorun çözebilmeye başlamak, iyimserliğin umudun artması/yaşama olumlu bakmak ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Bu konuda verilebilecek örnek cümleler şunlardır: K14 “*Karşımdaki insanın bana doğru gelmesinden başlayıp beden dili, konuşurken duygularını hissetmek ve anlamlı bir cevap vermek benim için büyük değişiklik.”* K22 “*Bölüm insanları kabullenmemi, anlamama ve anlamaya çalışmamı, saygı duymayı koşulsuz kabul etmeyi öğretti. Hayata ve olaylara karşı bakış açımı değiştirdi.”* K46 “*İnsanlara, hayata bakış açım değişti.”* K55 “*Bir psikolojik danışman adayı olarak birinci sınıftan bu yana özellikle sıradan sohbetin ötesinde “iyileştirici ilişki”yi kurabilmeye yönelik yol aldığımı inanıyorum. K62 “PDR lisans eğitiminin beni oldukça değiştirdiğine inanıyorum, dar bir bakış açısı yerine daha esnek düşünemilmeye başladım.”* K84 “*Kendimi insanlara yardım etmek konusunda daha profesyonel gözle bakma konusunda geliştirdiğini düşünüyorum.”* K94 “*İnsanların sorunlarına daha çok yardımcı olmamda etkili oldu. Problem çözme becerilerimin artmasını sağladı.”* K114 “*İnsanlarla iletişimimde onlara daha az zarar verici yolları araştırmama teşvik ediyor.”* K119 “*PDR alanından önce bu kadar anlayışlı değildim. Hayata farklı bakış açısından bakmamı sağladı. K145 “Hayata bakış açımda olumlu yönde değişiklikler oldu.”* K161 “*İnsanları daha çok*

dinlemeye başladığımı fark ettim. Lisans eğitimimden önce iletişim becerilerim çok daha zayıftı.”

Katılımcıların psikolojik danışman eğitiminin kendilerinde yarattığı farklılıklarının kendilerine, başkalarına ve alana yönelik olarak gruplanabileceği görülmektedir. Aşağıda psikolojik danışman adaylarının psikolojik danışman eğitiminin daha da etkili olmasına yönelik önerileri sunulmuştur.

PDR Eğitiminin Daha Etkili Olmasıyla İlgili Önerilere İlişkin Bulgular

PDR eğitiminin daha etkili olmasıyla ilgili öneriler sorulduğunda sadece iki katılımcının öneride bulunmadığı kalan 194 katılımcının ise en az bir öneride bulunduğu görülmüştür. Öneride bulunmayan katılımcılardan birisi K138 *“Bu buraya yazılacak kadar değersiz değil”* diyerek önerilerini paylaşamayacağını belirtmiştir. Bir katılımcı da K41 *“Lisans eğitimi yeterli değil. Bazı dersler daha uzun iki dönem olsa”* doğrudan programı yetersiz bulunduğunu söylemiş ve bazı önerilerde bulunmuştur.

Katılımcıların dile getirdikleri önerilerin (f=301) uygulama derslerinin ve süpervizyonun artırılması, derslerin yeniden düzenlenmesi ve öğretim üyeleri ile öğrenci ilişkisi biçiminde üç ana temada toplanabileceği görülmüştür. En fazla frekans alan öneri uygulamaların ve uygulama derslerinin ve süpervizyonun artırılması (f=186) ile ilgili olmaktadır. Sınıfların ve derslerin sayı, dönem ve işlenişlerinin düzenlenmesine yönelik olarak (f=99) verilen önerileri öğretim üyeleri ile öğrenci ilişkilerine yönelik olanlar (f= 16) izlemektedir.

Uygulamaların, uygulama derslerinin ve süpervizyonun artırılmasına ilişkin önerilere verilebilecek bir kaç örnek cümle şunlardır: K4 *“Daha yaşantıya yönelik uygulama dersleri, provalar, alıştırma etkinlikleri gibi şeyler yapılabilir.* K26 *“Daha çok uygulama olmalı. Mesela ben çekingen biriyim ve sadece dersi dinliyorum ve geçiriyorum ama hocalarımız bizi soru, gözlem, danışma vb. bunlara maruz bırakırsa daha çok geliştireceğimizi düşünüyorum.”* K43 *“Hep teorik olarak görüyoruz dersleri. Uygulama kısmına daha çok ağırlık verilebilir. Bir sorunun kaynağının neler olabileceğini tahmin edebiliyoruz ama çözümün ne olacağına dair bir şeyler anlatılmıyor.”* K78 *“Klinik ortamda daha fazla teorik ve pratik ders seçenekleri ile zenginleştirilmiş danışmanlık becerileri desteklenmeli. Süpervizörler eşliğinde danışma seansları yapılandırılmalı.”* K85 *“Daha fazla uygulamaya yönelik ve anlatılan konunun sınıfta canlandırılarak küçük örneğinin gösterilmesi daha hazır bireyler yetiştirmek konusunda etkilidir.”* K89 *“Daha fazla uygulamalı ders ve süpervizyon olmalı”* K98 *“Teori dersleri çok güzel bilgiler sunuyor bize fakat uygulayarak yapmanın daha etkili ve kalıcı olduğuna inanıyorum. O nedenle uygulama derslerinin daha fazla olması gerektiğini düşünüyorum.* K130 *“Uygulama derslerinin artması. Teorik derslerle pratiğin içi içe geçmesi yani önce teorik sonra pratik değil örüntülü biçimde”.* K149 *“ Uygulamaların daha fazla yapılması gerektiğini ve her yaptığımızda da geri bildirim verilmesi gerektiğini düşünüyorum.”* K151 *“ Daha çok uygulama olabilir ancak bu uygulamalara süpervizyon da verilmeli ve bu süpervizyonlar 3-5 kişilik küçük gruplarla yürütülmeli.”* K161 *“4. Sınıfın güz döneminde süpervizyon altında sadece bir danışma yürütüyoruz. Bunun yetersiz olduğunu düşünüyorum. Ayrıca süpervizyonlar bire bir verilirse daha sağlıklı olur.”* K196 *“Dört yıl boyunca yalnızca bir kez bireyle psikolojik danışma süreci yürütüyoruz. Birden fazla olması daha işlevsel olabilir. Bunun yanında staj için sadece RAM [Rehberlik Araştırma Merkezi] ya da okullara gidiyoruz. Bu dönüşümlü olarak gerçekleşse daha fazla deneyimimiz olur.”*

Sınıf ve derslerin düzenlenmesine yönelik verilen öneriler arasında öğrenci sayısının azaltılması, derslerin bazılarının ilk iki yıldan itibaren verilmesi ya da eğitimle ilgili derslerin yerine PDR ile ilgili derslerin artırılması, derslerin işlenişinin ve ders değerlendirmelerinin düzenlenmesi, kültürel gerçeklere dikkat edilmesi bulunmaktadır. Bu önerilere örnek olarak şu cümleler verilebilir: K15 *“Pratik derslerin daha fazla olması gerektiğini düşünüyorum, ayrıca hoca*

başına düşen öğrenci miktarı azalursa dersler daha verimli işlenebilir.” K49 “Sınıf mevcutları azaltılıp akademisyen kadroları artırılmalı”. K74 “Daha az öğrenci alıp bireysel olarak ilgilenilmeli.” K101 “Sınıfların daha az kişi olmasını ve daha etkileşimli geçmesini isterdim.” K57 “Eğitimimin ilk iki yılının son yıllara göre daha az verimli geçtiğini düşünüyorum. Alana yönelik daha fazla ders olabilir.” K108 “Özellikle ilk iki yıl alanla alakalı olarak çok az ders aldığımı ve çok az geliştiğimi hissettim. İlk iki yılın dersleri revize edilebilir”. K145 “Uygulama derslerinin ikinci sınıf gibi erken başlamasının bizi daha iyi hazırlayacağını düşünüyorum.” K162 “Öğretmenlik gibi derslerinden çok psikoloji ile ilgili derslerin olması gerektiğini düşünüyorum. K12 “Eğitimin birçoğunu kuram ezberlemeye dayalı olması pek etkili olmuyor. Uygulama derslerinin fazlalaşması, kültüre duyarlı psikolojik danışma gibi kendimizin ve çevremizdeki farklılıklar hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz, kendimizi geliştirme potansiyeli fazla olan derslerin artırılması gerekiyor.” K23 “Dersler teorik gidiyor, pratik yapamıyoruz. Daha çok makale, film önerilebilir. Sınıfta daha çok uygulama yapabiliriz.” K28 “Sınav odaklı olmak yerine araştırma odaklı olabilir. Çünkü birkaç konuda uzun soluklu araştırma hazırlayıp sunmak bana göre daha akılda daha kalıcı oluyor.” K66 “Bazı derslerin zaman kısıtlamasından dolayı yüzeysel işlendiğini düşünüyorum. Bölümle ilgili derslerin son iki yıla sıkıştırılması çok yoğun geçmesine neden oluyor. Bu nedenle bazı şeyleri öğrenmeden mezun olmak beni kaygılandırıyor.” K105 “Derslerin slayttan işlenmemesini isterdim.” K3 “Kültüre ve topluma dayalı, güncel sorunların da tartışıldığı bir programın bizi daha çok geliştireceğini düşünüyorum.” K77 “Kendi kültürümüze daha fazla yaklaşmamız gerektiğini düşünüyorum. Bazen aldığım derslerin bizim topraklarımızda karşılığı olmadığı hissine kapılıyorum.” K190 “Okulun 5 yıl olması, son bir yılın sadece staj üzerine olması bizi mesleğe daha rahat hazırlayacaktır diye düşünüyorum”.

Öğretim üyeleri ile öğrenci ilişkilerine yönelik yazılan öneriler öğretim üyelerinin (hocaların) model olmaları ve öğretim üyeleri ile öğrencilerin iletişimde bulunmalarını sağlayacak sosyal fırsatların sağlanmasına yöneliktir. Bu konuda örnek olarak şu cümleler verilebilir: K62 “Öncelikle hocalarımızın anlattıklarını uygulamalarını isterdim. Örnek verecek olursam empati anlatan hocamız empati yeteneği olan biri olmalı. “K64 “Bana kalırsa eğitim öğretmen öğrenciyi okuldan soğutmamalı. Ve özellikle son sınıfa yapılan yüklenen yoğunluğun empatiyi anlatmalarına rağmen bölüm hocalarımızı pek de bunu uygulamadığını gösterir nitelikte. Çünkü asla bizim ne yaptığımızı bildiklerini ve bizi düşündüklerini düşünmüyorum.” K75 “Hocalarımızın bizlere anlattığı empati kavramını bizlere de göstermeleri gerektiğine inanıyorum.” K102 “Eğitim veren hocaların diğer bölüm hocalara oranla daha sıcakkanlı ve pozitif olmaları, konuşma tavrı ve davranışlarının bize örnek olmaları gerekir.” K24 “Hocalar öğrencilerle ders dışında da iletişim halinde olabilecekleri sosyal faaliyetler düzenlenmeli.” Katılımcıların psikolojik danışman eğitiminin daha da etkili olması için verdikleri öneriler anlamlı görünmektedir. Bu öneriler lisans programının dersler ve ders düzeni açısından nasıl olması gerektiğin ortaya koymakta; uygulama derslerinin önemine ve öğretim üyelerinin kişilik özellikleri ile öğretim üyelerinin öğrencilerle ilişkilerinin eğitimdeki etkisine işaret etmektedir.

TARTIŞMA

Etkili Bir Psikolojik Danışmanın Özellikleriyle İlgili Bulguların Tartışma ve Yorumu

İlk soruya ilişkin bulgulara bakıldığında *etkili bir psikolojik danışmanın* sahip olması gereken özelliklerin iyi iletişim becerilerine ve iyi bir iletişim için gerekli koşullara sahip olma; insanlarla olmayı ve onlara yardım etmeyi isteme; öz farkındalık ve psikolojik olarak sağlıklı olma; farklılıklara/yeniliklere açıklık ve yansızlık; profesyonel tavır ve etik ve yaşama karşı tavır temaları altında toplanabileceği görülmüştür. Mancillas (2006) psikolojik danışman adaylarının etkili psikolojik danışmanın özelliklerini iyi dinleme becerileri, empatik/kabul edici/anlayışlı, yargılamayan / nesnel/ açık fikirli, sıcak/ düşünceli /destekleyici, dürüst/güvenilir ve sabırlı olarak belirttikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu özellikler bu çalışmada bulunan bulgularla bazı ortaklıklar göstermektedir.

Öğrencilerin ifade ettikleri özelliklerle başarılı bir psikolojik danışmanın özelliklerinin neler olduğuna ilişkin alan yazındaki ayrımlara bakıldığında bazı ortaklıklar olduğu görülmektedir. Örneğin Spurgeon ve arkadaşları (2012), mesleğe ilişkin kişisel eğilimleri alana bağlılık, açıklık, saygı, dürüstlük ve öz farkındalık; Halinski (2009) sıcak ve kabul edici olmak, empatik olmak, esnek olmak, öz farkındalık ve içtenlik olarak sıralamaktadır. Miller ve arkadaşları (2019) ise bilişsel etmenler, kişisel özellikler, ilişkilere yönelik yeterlilikler ve değer yönelimlerine ilişkin bilişsel, etik/yasal, kişilerarası, kişisel iyilik hali, kişisel-profesyonel sınırlar, profesyonellik, kendini kontrol etme ve mesleğe uygunluk özelliklerini vurgulamaktadırlar. Gibbons, Cochran, Spurgeon ve Diambra, (2013) yüksek lisans öğrencilerinin başarılı bir psikolojik danışmanın özelliklerinin farkında olduklarını, kendilerini, akranlarını ve öğretim üyelerini bu anlamda değerlendirebildiklerini saptamışlardır.

Türkiye’de yapılan bir çalışmada psikolojik danışman eğitimcileri psikolojik danışman adaylarının dürüstlük, iletişime açıklık, öz farkındalık, empatik anlayış, esneklik, yardım etmeye gönüllü olma gibi özelliklere sahip olmaları gerektiği daha fazla vurgulamışlardır (Korkut-Owen, Tuzgöl-Dost ve Bugay, 2014). Dikkate değer biçimde henüz mezun olmamış olmalarına rağmen katılımcıların iyi ve etkili bir psikolojik danışmanın hangi özellikleri taşıması gerektiği konusunda alanyazına yakın değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Bu özelliklerin derslerde vurgulanmış olması nedeniyle katılımcıların bu sıfatları yazma olasılığı bulunmaktadır. Ayrıca psikolojik danışman adaylarının alana ilişkin mesleki eğilime sahip oldukları için alanın gerektirdiği kişilik özelliklerinin daha fazla farkında olmaları da söz konusu olabilir.

PDR Eğitiminin Etkisiyle İlgili Bulguların Tartışma ve Yorumu

PDR eğitiminin etkisi açısından bakıldığında katılımcılar, aldıkları eğitim sayesinde kendini tanıma ve değiştirmeye ilgili farkındalıklar kazandıklarını, başkalarını tanıma ve anlamaya ilgili daha iyi biri durumda olduklarını ve iyi iletişim kurmaya başlamak gibi profesyonel yanlarında ilerlemeler olduğunu belirtmektedirler. Verilen PDR eğitiminin sadece akademik alanda değil, akademik olmayan alanlarda da fark yaratması beklendiği (CACREP, 2016; Garner, Freeman ve Lee, 2016; Knopp ve Smith, 2005; Miller vd., 2019; Swank, 2010) dikkate alındığında bu bulgular anlamlı görünmektedir. Özellikle ilk iki temanın ağırlıklı olarak akademik olmayan özellikleri barındırdığı görülmektedir. Son temada ise profesyonel yanın gelişmesi açısından akademik olan ve olmayan özelliklerin bir arada yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgular, PDR eğitiminin sadece akademik özelliklerde değil diğer özelliklerde de artışa neden olduğunu göstermesi açısından anlamlı görünmektedir. Alanyazında psikolojik danışman eğitiminin öğrencilerin akademik olmayan özelliklerde fark yaratmasına yönelik fazla çalışmaya rastlanmamaktadır. Ulaşılan bir çalışmada yüksek lisans öğrencileriyle araştırma yapılmış ve katılımcıların programın, özellikle öz farkındalıklarını artırdığını, kişisel büyümeyi hızlandırdığını ve alana bağlılığın güçlendiğini ifade ettikleri saptanmıştır (Gibbons vd., 2013).

Psikolojik danışma lisans eğitiminde verilen İnsan İlişkileri ve İletişim, Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri, Gelişim Psikolojisi, Kişilik Kuramları, Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma, Davranış Bozuklukları, Grupla Psikolojik Danışma ve Bireyle Psikolojik Danışma Uygulamaları gibi derslerin psikolojik danışman adaylarında alanla ilgili bir dizi bilgi ve beceri kazandırması beklenmektedir. Eğitim sonucunda alanla ilgili akademik olarak bilgi ve beceri kazanmanın yanı sıra psikolojik danışma adaylarının kendilerine ve başkalarına ilişkin farkındalıklarında da artış olması beklenen diğer bir sonuçtur. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre alanla ilgili alınan derslerin bireylerin kendilerine, başkalarına yönelik farkındalıklarında ve iletişim becerilerini daha etkili kullanabilme, sorunları daha kolay çözebilme gibi bazı becerilerinde artış yaratabildiği söylenebilir. Buna katılımcıların ifadelerine göre, psikolojik danışman eğitiminin insanlara ve yaşama bakış açısının olumlu yönde fark yarattığı da eklenebilir. Konuyla ilgili yapılan araştırma sonuçlarının psikolojik danışman eğitiminin daha çok bireylerin empati düzeylerindeki etkisine yönelik olduğu görülmektedir.

Kararımak ve Güloğlu (2011) tarafından yapılan bir çalışmada psikolojik danışma lisans öğrencilerinin empati düzeylerinin alınan eğitim sonucu arttığı saptanmıştır. Öztürk ve Kuşci (2018) de psikolojik danışma lisans öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerine göre empati düzeylerinin daha yüksek olduğunu saptamışlar ve bunun alınan eğitimle ilgili olabileceğini savunmuşlardır. Genel olarak PDR eğitiminin değil de bazı derslerin psikolojik danışman adaylarında yarattığı etkilerle ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin çok kültürlü psikolojik danışma dersinin etkilerinin

incelendiği yarı deneysel çalışmalarda dersin öğrencilerin kültürel empati ve açıklık boyutlarında anlamlı gelişmeler sağladığı saptanmıştır (Kağmıcı, 2011; Sezer, 2017). Grup Rehberliği Etkinlikleri dersinin etkililiğinin incelendiği bir diğer çalışmada dersi alan öğrencilerin, duygu ve düşüncelerini fark etme ve ifade etme, bazı düşünce ve davranışlarını değiştirme, insanları tanıma ve anlama, iletişim becerilerini geliştirme gibi konularda kendilerini daha iyi hissettikleri sonucu elde edilmiştir (Atıcı, Sanberk ve Ortakale, 2011).

PDR Eğitiminin Daha Etkili Olmasına İlişkin Önerilerle İlgili Bulguların Tartışma ve Yorumu

Psikolojik danışman eğitimini daha etkili olması için belirtilen önerilerin başında *uygulama derslerinin ve süpervizyon verilmesinin* artırılması gelmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulguyu destekler biçimde psikolojik danışman adaylarıyla yapılan bir çalışmada *uygulamaların ve uygulama derslerinin ve süpervizyon hizmetlerinin* artırılmasına yönelik isteklerinin olduğu bulunmuştur (Demirtaş-Zorbaş ve Ulaş, 2014). Alanyazındaki bu konudaki çalışmalarda psikolojik danışman adaylarıyla daha az çalışılmış, araştırmalar daha çok psikolojik danışmanlarla yapılmıştır. Psikolojik danışma mezunları ile yapılan bir izleme çalışmasında mezunların PDR programlarının güçlendirilmesine ilişkin önerilerinin başında uygulama derslerinin sayıca artırılması geldiği bulgusuna ulaşılmıştır (Korkut-Owen, Acar, Haskan-Avcı ve Kızıldağ, 2013). Benzer olarak başka bir araştırmada alanda çalışan psikolojik danışmanların üçte birinin lisans eğitiminin en eksik yanının uygulama ve süpervizyon eksikliği olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır (Tuzgöl Dost ve Keklik, 2012). Aladağ (2013) psikolojik danışma lisans programlarında en sıklıkla kullanılan yöntemin anlatım yöntemi olduğu, anlatım yöntemi ile birlikte model sunma, uygulama ve geribildirim-süpervizyon verme yöntemlerin sadece bazı lisans programlarının kullanıldığını bulmuştur. Dolayısıyla uygulama ve süpervizyon tüm psikolojik danışma programlarında yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bir başka çalışmada Hamamcı, Murat ve Çoban (2004), alanda çalışan psikolojik danışmanların aldıkları PDR eğitimini kuramsal olarak yeterli bulsalar da uygulamada bazı problemler yaşadıklarını vurguladıklarını bulmuşlardır. Katılımcılar bu durumu, üniversite eğitimlerinin daha çok kuramsal olmasına ve uygulamaya yönelik eğitim almamalarına bağlamaktadırlar. Psikolojik danışma eğitimcilerinin psikolojik danışman adaylarının mesleğe yönelik kişisel eğilimin artırılmasına ilişkin önerilerinin başında bireysel ve grupla psikolojik danışma uygulama derslerinin ve süpervizyonun artırılması gelmektedir (Korkut-Owen, Tuzgöl-Dost ve Bugay, 2014). Romanya’da PDR yüksek lisans öğrencileri uygulama derslerinin artırılmasını istemektedirler (Butnaru, 2015). Öte yandan ABD’de yapılan bir çalışmada PDR yüksek lisans öğrencilerinin uygulamalar aşamasında daha etkili süpervizyon alma gereksinimlerinin olduğunu saptanmıştır (Storlie, Baltrinic, Mostade ve Darby, 2017). Başka bir çalışmada yüksek lisans öğrencilerin psikolojik danışma sürecinden geçmeye istekli oldukları bulgusuna ulaşılmıştır (Leech, 2007). Araştırma sonuçları ülkelere göre bazı farklılıklar gösterse de, lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin, psikolojik danışman olarak çalışanların ve psikolojik danışma eğitimcilerinin ortak olarak psikolojik danışmada uygulamaların, uygulama derslerinin ve verilen süpervizyon hizmetlerinin artırılmasını önermeleri anlamlı görünmektedir.

Sınıf ve derslerin düzenlemesine yönelik verilen öneriler öğrenci sayısının azaltılması, derslerin bazılarının ilk iki yıldan itibaren verilmesi ya da eğitimle ilgili derslerin yerine PDR ile ilgili derslerin artırılması, derslerin işlenişinin ve ders değerlendirmelerinin düzenlenmesi, kültürel gerçeklere dikkat edilmesi biçimindedir. Benzer biçimde Korkut-Owen ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan çalışmada psikolojik danışma alanından mezun olanların psikolojik danışman eğitiminin daha etkili olmasına yönelik önerileri arasında kuramsal derslerin yeniden düzenlenmesi, öğretim üyelerinin akademik donanımlarının artırılması gibi önerilerin de yer aldığı bulunmuştur. Yüksek lisans öğrencileriyle yapılan çalışmalarda derslerin işlenişinin ve değerlendirilişlerini gözden geçirilmesini istediği saptanmıştır (Burnett, Long ve Horne, 2005; Butnaru, 2015). *Öğretim üyeleri ile öğrenci ilişkilerine* yönelik yazılan öneriler öğretim üyelerinin rol modeli olmaları ve öğretim üyeleriyle öğrencilerin iletişimde bulunmalarını sağlayacak sosyal fırsatların sağlanması olarak sıralanmıştır. Psikolojik danışman eğitimcilerinin psikolojik danışman adaylarından beklenen mesleğe ilişkin kişisel eğilimlerin eğitim süreci içinde nasıl geliştirilebileceğine ilişkin önerileri arasında öğretim üyelerinin rol model olması, ders dışı sanatsal-kültürel faaliyetlerin desteklenmesi de yer almaktadır (Korkut-Owen, Tuzgöl-Dost ve Bugay, 2014). Psikolojik danışman eğitimde doktora yapan öğrencilerin de

öğretim üyeleriyle aralarındaki ilişkinin daha iyi olmasını beklediklerine ilişkin araştırma sonucu bulunmaktadır (Henfield, Owens ve Witherspoon, 2011).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada psikolojik danışman adaylarının etkili bir psikolojik danışmanın hangi özelliklere sahip olması gerektiğini, PDR eğitiminin onlarda kişisel ve psikolojik danışman adayı olarak hangi yönde, ne kadar değişiklik yarattığını, PDR eğitiminin onlarda kişisel ve psikolojik danışman adayı olarak daha çok değişiklik yaratabilmesi için nasıl olması gerektiğini düşündüklerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla alanla ilgili dersler almaları nedeniyle üçüncü ve son sınıf öğrencilerine ulaşmanın daha doğru olacağı düşünülmüştür. Açık uçlu sorulara verilen yanıtlara göre psikolojik danışman adayları, iyi bir psikolojik danışmanda olması gereken özellikleri iyi iletişim becerilerine ve iyi bir iletişim için gerekli koşullara sahip olma; insanlarla olmayı ve onlara yardım etmeyi isteme; öz farkındalık ve psikolojik olarak sağlıklı olma; farklılıklara / yeniliklere açıklık ve yansızlık; profesyonel tavır ve etik ve yaşama karşı tavır olarak belirtmektedirler. Psikolojik danışman eğitiminin onlarda yarattığı farklılıkları kendilerini daha fazla tanıma ve değiştirme, başkalarını daha iyi tanıma ve anlamaya ve iyi iletişim kurmaya başlamak gibi profesyonel alanda artma olarak dile getirmişlerdir. Psikolojik danışman eğitiminin daha etkili olması için yaptıkları önerilerin uygulama derslerinin ve süpervizyonun artırılmasına; sınıfların ve derslerin sayısı, dönem ve işlenişlerinin düzenlenmesine ve öğretim üyeleri ile öğrenci ilişkilerinin artırılmasına yönelik olduğu görülmektedir. Etkili psikolojik danışmanın özellikleri ile ilgili katılımcıların belirttikleri özellikler alanyazınla ortaklıklar göstermektedir. PDR programları, derslerinde bu özellikleri daha da geliştirme konusunda bazı düzenlemeler yapabilirler. Katılımcılar verilen eğitimin aslında kendilerinde kişisel ve başkalarına yönelik farkındalıklar yarattığını belirtmektedirler. Bu sevindirici bir durumdur. Bu farkındalıkların daha da etkili ve güçlü olması için sınıf içi ve dışı etkinlikler kullanılabilir. Bu bulguların, PDR eğitimi programların gözden geçirilmesinde uygulama derslerinin ve süpervizyonun artırılmasına gibi konularda işe yarayabileceği düşünülmektedir. Üniversiteler sınıflardaki öğrenci ve ders sayısı, derslerin adı, içeriği, dönem ve işlenişlerinin düzenlenmesi konularında daha çok Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından alınan kararlara bağlı olduğundan üniversitelerin programlarına öneriler sunmak pek mümkün olmamaktadır. Diğer yandan programların YÖK'e seçmeli ders önerisinde bulunmaları olasıdır. Seçmeli ders önerilerinde bu ve benzeri araştırma sonuçlarının işaret ettiği derslere öncelik verilebilir. Aynı zamanda Türk Psikolojik Danışma Derneği gibi profesyonel yapılar bu konuda YÖK kararlarına karşı alan için doğru olan konularda savunuculuk yapma rollerini kullanabilirler. Öğretim üyelerinin öğrencilerle ilişkilerine yönelik verilen öneriler psikolojik danışman eğitimcileri tarafından dikkate alınabilir. Bunun yanı sıra araştırma sonuçlarının öğretim yöntem ve teknikleri seçimlerinde de psikolojik danışman eğitimcilerinin işine yarayabileceği düşünülmektedir. Örneğin kuramsal derslerde dahi daha yaşantısal öğretim tekniklerinin olabildiğince kullanılması öğrenilenleri daha kalıcı kılabılır. Öğretim üyelerinin anlattıkları akademik bilgilerle kendi davranışlarının örtüşüp örtüşmediğine dikkat etmeleri önemli görünmektedir.

Bu araştırmanın katılımcılarının büyük bir şehrin büyük iki devlet üniversitesi lisans öğrencilerinden oluşuyor olması araştırmanın sınırlılığı kabul edilebilir. Her iki üniversite de PDR eğitimi alanında köklü bir geçmişe sahiptir. Benzer çalışmalar farklı üniversitelerin PDR lisans öğrencileri üzerinde de tekrarlanabilir. Yapılabilecek yeni çalışmalarla PDR öğrencilerinin en fazla değişim yaşadıkları ve kazanım sağladıkları derslerin ve uygulamaların neler olduğu ve o ders ve uygulamalarının nitelikleri araştırılabilir. Benzer araştırmalar yarı yapılandırılmış görüşmelerle ve odak grup çalışmalarıyla öğrencilerle yüz yüze yapılabilir. Böylece daha detaylı ve derin bilgi ve görüşlere ulaşılabilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement:

- 1- Araştırmanın verileri 2019 yılında toplanmıştır.
- 2- Araştırmacıların katkı oranları eşittir.
- 3- Makalenin yazarları arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- 4- Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akos, P., Wasik, S. Z., McDonald, A., Soler, M., & Lys, D. (2019). The challenge and opportunity of competency-based counselor education. *Counselor Education & Supervision, 58*, 98-111.
- Aladağ, M. (2013) Rehberlik ve psikolojik danışmanlık programlarında psikolojik danışma uygulaması öncesinde psikolojik danışma becerileri eğitimi: Betimsel bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 13*(1), 55-79.
- Aladağ, M., Yaka, B. ve Koç. İ. (2014). Psikolojik danışma becerileri eğitimine ilişkin psikolojik danışman adaylarının görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 14*(3), 859-886.
- Atıcı, M., Sanberk, İ. ve Ortakale, M. Y. (2011). Mesleki ve kişisel gelişim açısından PDR üçüncü sınıf öğrencilerinin grup rehberliği etkinliklerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(3), 459-474.
- Brown-Rice, K., & Furr, S. (2016). Counselor educators and students with problems of professional competence: A survey and discussion. *The Professional Counselor, 6*(2), 134-146.
- Burnett, J. A., Long, L. L., & Horne, H. L. (2005). Service learning for counselors: Integrating education, training, and the community. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development, 44*(2), 158-167.
- Butranu, S. (2015). Initial training of school counselors through practicum stages-Problems and possible solutions. *Scientific Annals of the 'Alexandru Ioan Cuza' University of Iasi: Educational Sciences Series, 19*, 15-28.
- Council for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs. (2015). Professional dispositions. 1 Aralık 2019 tarihinde <http://www.cacrep.org/glossary/professional-dispositions/> adresinden erişildi.
- Demirtaş-Zorbaş, S. ve Ulaş, Ö. (2014). Views of psychological counselor candidates about psychological counseling and guidance education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 186*, 1298-1301.
- Foss-Kelly, L. L., & Protivnak, J. J. (2017). Voices from the desks: Exploring student experiences in counselor education. *The Journal of Counselor Preparation and Supervision, 9*(2).
- Gibbons, M.M., Cochran, J.J., Spurgeon, S.& Diambra, J.A. (2013). The human factor: Student reactions to the integration of personal dispositions into a counseling program, *Journal of Humanistic Counseling, 52*, 5-22
- Hamamcı, Z., Murat, M. ve Çoban, A. (2004, Temmuz). Gaziantep'teki okullarda çalışan psikolojik danışmanların mesleki sorunlarının incelenmesi. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, Malatya.
- Henfield, M. S., Owens, D. & Witherspoon, S. (2011). African American students in counselor education programs: Perceptions of their experiences. *Counselor Education & Supervision, 50*, 226-242.
- Johnson, D., Shertzer, B., Linden, J. E., & Stone, S. C. (1967). The relationship of counselor candidate characteristics and counselor effectiveness. *Counselor Education and Supervision, 6*, 397-304.
- Kararımak, Ö. ve Güloğlu, B. (2011, Eylül). *Psikolojik danışman adaylarında empati. 20. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Burdur.
- Knopp, T. Y., & Smith, R. L. (2005). A brief historical context for dispositions in teacher education. In R. L. Smith, D. Skarbek, & J. R. Hurst. (Eds.) *The passion of teaching: Dispositions in the schools.* (ss.1-14). Lanham, Maryland: Scarecrow Education.
- Korkut-Owen, F., Acar, T., Haskan-Avcı, Ö. ve Kızıldağ, S. (2013). Psikolojik danışma ve rehberlik programlarının mezunlar tarafından değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(2), 354-372.

- Korkut Owen, F., Tuzgöl Dost, M. ve Bugay, A. (2014). Psikolojik danışman eğitimcilerinin psikolojik danışman adaylarının mesleğe ilişkin kişisel eğilimleri hakkındaki görüşleri. *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 1037-1055.
- Leech, N.L. (2007). Requiring counseling in master's-level counseling programs: students' perceptions of counseling and psychological characteristics. *Research in the Schools*, 14(1), 19-28.
- Mancillas, A. (2006). Students' perceptions of counseling effectiveness. VISTAS Online, Article 41, 191-194. 1 Aralık 2019 tarihinde <https://www.counseling.org/knowledge-center/vistas/by-subject2/vistas-assessment/docs/default-source/vistas/counseling-students%27-perceptions-of-counseling-effectiveness> adresinden erişildi.
- McAdams, C. R., III, Foster, V. A., & Ward, T. J. (2007). Remediation and dismissal policies in counselor education: Lessons learned from a challenge in federal court. *Counselor Education and Supervision*, 46, 212-229.
- McCaughan, A. M., & Hill, N. R. (2015). The gatekeeping imperative in counselor education admission protocols: The criticality of personal qualities. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 37, 28-40.
- McKee, M. (2010). Personal development: A part of the counselor education experience. *The Association for Counselor Education & Supervision, S P E C T R U M*, 7(3), 11-14.
- Miller, S. M., Larwin, K. H., Kautzman-East, M., Williams, J. L., Evans, W. J. Williams, D.D., Abramski, A. L. & Miller, K. L. (2019). A proposed definition and structure of counselor dispositions. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 53(2), 117-130.
- National Association of School Psychologists. (2009). *Standards for training and field placement programs in school psychology*. 1 Aralık 2019 tarihinde <http://www.nasponline.org/standards/FinalStandards.pdf> adresinden erişildi.
- Öztürk. A. (2014). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık 1. sınıf öğrencileriyle 4. sınıf öğrencilerinin psikolojik danışma öz-yeterlik inançları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), 255-272.
- Öztürk, M. ve Kuşci, İ. (2019, Mayıs). Psikolojik danışman adaylarının empati becerileri: Diğer bölümlerle karşılaştırma. VII. *International Conference on Research in Education*, Manisa.
- Rogers, C. (1961). *On becoming a person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Sander, P., Stevenson, K., King, M., & Coates, D. (2000). University students' expectations of teaching. *Studies in Higher Education*, 25(3), 309-323.
- Sezer, S. (2017). Çok kültürlü psikolojik danışma dersinin PDR öğrencilerinin çok kültürlü bakış açıları üzerindeki etkisi. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 15(57), 9-30.
- Sherman, R & Webb R B. (1997). *Qualitative research in education: Focus and methods*. New York: Routledge / Falmer.
- Spurgeon, S., Gibbons, M. & Cochran, J. (2012). Creating personal dispositions for a professional counseling program. *Counseling and Values*, 57(4), 96-108.
- Storlie, C. A., Baltrinic, E. R., Mostade, J., & Darby, T. (2017), Professional functioning: Exploring developmental narratives of counselor trainees. *Counselor Education & Supervision*, 56, 225-240.
- Swank, J. M. (2010). *Assessing the psychometric properties of the Counseling Competencies Scale (CCS): A measure of counseling skills, dispositions, and behaviors*. Unpublished PhD Dissertation. University of Central Florida, Orlando, Florida. 1 Aralık 2019 tarihinde <https://pdfs.semanticscholar.org/31d3/26b8fa1abc62869a6df9073c9db1571f1f5e.pdf> adresinden erişildi.
- Tuzgöl Dost, M. ve Keklik, İ. (2012). Alanda çalışanların gözünden psikolojik danışma ve rehberlik alanının sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 389-407.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.